د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

۱۳۸۳

کتابپېژندنه:

د کتاب نوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.
لیکوال: علامه عبدالحی حبیبي
ناشر: دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.
دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر
کمپوز: محمدیوسف "ستانکزی"
د چاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه
دچاپ کال: ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م
د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

بسم الله الرحمن الرحیم

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شوېدی

۱۳۶۰

فهرست

سرليك	مخ
د لوی او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
سریزه	۱
۱ خطاطي	۳
۲ نقاشي او رسامي	۷
۳ ننداري، پېښې	۱۱
۴ ساز و آواز. اتڼ	۱۷
۵ ودانۍ او معماري	۲۸
۶ د کاليو صنعت	۳۱
۷ مفروشات	۳۳
۸ سنګتراشي او حکاکي	۳۵
۹ مسګري او آهنګري	۳۷
۱۰ ترکاڼي	۳۹
۱۱ ګاولې او خپلۍ جوړول	۴۱
۱۲ سراجي	۴۲
۱۳ کلالي	۴۳
۱۴ زرګري	۴۵
دولتي تشبثات	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمځو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمبېړي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو – ورو ډبرین. خاورین او بیااوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړیدي.

لومړی

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده. دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نوري نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیک لاته وو پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیک را پیدا شوی وو، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغونې پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی وو او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې منني،ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانښاد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم وو دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

خپرنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنایعو او هنر ګڼې خپرنې کړې وې چې په دې لړ کې یې له مقالو او رسالو نه نیولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو. ((هنر عهد تیموریان)) داستاد داسې اثر دئ چې په لویه کچه او تر زرو زیات مخونه یې درلودل او هم یې وخت په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې لیکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې یوه دري ژ‌رساله د ((یادداشتها در تاریخ صنایع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آریانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ، تذهیب، صحافۍ، فلزکارۍ، منسوجاتو، غالۍ او بدنې، ودانیو او ترکاڼۍ د صنایعو او هنرونو په باب مطالب لیکل شوي او ژوره خېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) یوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تیاتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معمارۍ، د کالیو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولې او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي، زرګري اوپه دې برخه کې دولتي تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د لیکلو کال یې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنۍ مسوده یې د همدې کال د یوه چاپي کلیز د پاڼو پر

شا کنبلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او چاپ ته يې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې يې په ((زرمقالې/ هزار مقاله)) نومي شل ټوکيز اثر او هم يې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سـریـزه

لـه لسمی سدی را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریـانواو تـیموریانو پـه زمـانو کـې پـنځه پـیړۍ هـنر دخلکـو او مقـتدرو فیوډالی‌کورنـیو پـه غېـږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پیړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میـناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صـنایع پـه ګـرده خراسـان کـې پاخـه سـوي او هـم عـام سـوي وو. پـه زرو هنرمـنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

لـه هغـه وختـه چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ پـه لومـړۍ څلورمـه کـې ورانـه سـوه. نـو د مملکـت پـراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران دِ صفویانو او د ماوراء النهر د خانـانو ترمـنځ دجـنګو او خاندانـي رقابـتو او ډغـرو مـیدان و، او

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو، اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ – ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بځرکي لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(۱)
خطاطي

د هرات د تيموريانو له زماني څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاته و، يوه هم خطاطي وه، چې په څورلسمه سدۍ کې يې په خراسان او ماوراء النهر او ايران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتيبو (سبکونه Epigraphy او هم په کتابو کې يې ډېر هنري ډولونه مونډلي وو، چې له هغو څخه نستعليق، نسخ اوثلث په کتابو اوکتيبو کې او شکست ډول په دفتري نوشتوکې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعليق دروش دوو ډولو ډير رواج درلود:

۱-لومړی: دمير عماد حسيني (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه يې ګردي او کوچني وي.

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش، چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) موندله.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنۍ خطاطۍ لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښېنسوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشواني شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفي عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).
۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داوّد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).
۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنی آسیا کې د یونسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتـه وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به يې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصيل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقايو او پاڼو اوځينو خطي قطعاتو په تزئين کې به هم کله کله د هرات، بخارا، ياکشمير د وروستني منياتور په تقليد ځينې پاڼې رنګين کېدلې. خو هغه قديم اصالت او ښکلا يې بايللي وو.

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه ګي چې په رسامي کې یې مهارت درلود ،جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغئ، نو دده په لارښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنګه لیتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنګه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اوبلو، لیتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیك مکتب ونیو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍکې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوك او ریاض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷م

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتې متې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه ياديږي.دغه رياست دنندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکري. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلي. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

(۳)

ننداري، پيښې (تياتر)

لـه پخوا زمـانو څخـه پـه خراسـان کـې دتمثـيل غونـدې راز - راز پيښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کـې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کـې ټاکلي ډلـې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی بـه پـه اخترو او ښاديو او مېلمستيا ووا او مېلو کـې پـه ډول ډول دتمثـيل صحنې جوړولې. په ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو کـې د امامـانو د شـهادت او ناوريـن قصـې هـم په تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دټريجيډي تمثيل يوه نمونه وه.

کلـه کله به په بازارو او کڅو ټولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلـې ولاړې وې، ځيـنې دينـي ياحماسـي قصـې لکـه امـير حمـزه، ابـو

مسلم خراساني، د پيغمبر(ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه به يې په بدني حركاتو ياد لكړې او تبرزين په ښورولو تمثيل كول او په ترنم به يې قصې بيانولې.

په كابل كې به دربار هم يو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځينې د عيارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه توګه تمثيل كول او كله به يې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حركاتو سره ښيل. دخلكو په بندارو او مېلو كې ځينې ممثلان (پېښندويان) هم وو، چې د هغه ښار يا كلي په ژبه يې ځينې حماسي ياد ټوكو او خندا يا عشقي داستانونه، پخپله اداكارۍ خلكو ته ورښيل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا كې د كابل فقيراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، كابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار كې مجلس آرا يي كوله،خپل داستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امير ته يې نصيحت كاوه او كله به يې د كاكه ګانو (عيارانو) قصې يا خندوونكې پېښې عملاً تمثيل كولې.[1]

د كابل په زاړه ښار كې يوه محله وه، چې ((كوچهء سادوها)) يې بلله او دلته به دغسې قصه ګويان اوسېدل چې خلكو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن كې ملا علي جان په ((ملاى سپيد)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې خندول (مړ، كابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی يې اسدالله تر اوسه دغه پيشه ساتي. كاكه ګل بچه آدم،دينو دارباز، محی الدين سراج، سردار غياث هم د كابل ممثلان وو.

د شلمې سدې په لومړۍ نیمایی کې د قندهار دوې دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکیان یې بلل، د یوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و، دوی به د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ایستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنگر او موسی وو.

د کابل د ښار د گذر گدري یوه ډله ممثلان د ((ساینن)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((ساینن قناد)) او دده شاگردانو به دکابل دښادیو په بنډارو کې ځینې دعبرت یاخندا،یا تاریخي او پهلواني واقعې تمثیل کولې لکه: د دیو او پري، د انګریزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزیز او ممید داستانونه. (۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د ((نمایشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسین اورمړ جالندهري په ریاست جوړه سوه، نو به یې په ځینو مجلسو او جشنو کې د تمثیل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزیرهء جاوا)) په نامه یوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښیله سوه او بیاد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن کې دتیاتر صحنه راووته، چې پښندویان (ادا کاران) یې د معارفو شاگردان یا ماموران وو لکه: سرور گویا اعتمادي، عبدالعزیز ناصري، حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

صبا، عبدالاحمد عطایی، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیګ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (د کاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاګردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکټوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو. (۳)

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې یوه ودانې د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیك سر خلاصی جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه یوه تمثیلي او سینمایي موسسه، د یوې لویې نمایشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره گریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آریانا او شاگرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواك لیك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پولیس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي لیك ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
((لالا ملنگک)) دعبدالغفور برېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشـهور پېښـندويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـيد جليا، عبدالحميدجليا، عبدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشـاط، محمد اکبر نادم، عبدالرحمن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا، محمد اکرم نقاش، شکيب، مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبيبه عسکر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعـاتو او کلـتور پـه وزارت کـې يـو خـاص د کلـتور رياست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري کارو د تمثيل هنر هم روزي او هر وخت په کابل او نورو ولاياتو کې په پښتو او دري ځينې ډرامې په صحنه کې خلکو ته ښيي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
يا ورسکی: سفارت روسيهء تزاري بدربار امير شير علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت کوشان: آريانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثيل در افغانستان ۸ د کابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر کابل ۱۹۷ دکابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) کوشان: هنر تمثيل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثيل ۶۰

(۴)

ساز و آواز، اتڼ

د موسیقی او ترنم په هنرکې هم افغانستان، د فرهنګونود سره ګډېدلوسیمه وه او په شلمه سدۍ کې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټکور، درې مهم عناصرتاکلای سوای:

لومړی: دخراسانی ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسیقي سره مشترك عناصر.

دریـم: خپل مقامي د پښتو او دري او نورو لهجو عوامي بدلې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـیقي قدیـم مقامـات چـې د غـزنویانو او غوریانو او تیموریانو د عصر خلکو روزلي وو اود بیهقي په قول به ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز کې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېر په خلکو کې پاته دي. دغه مقامونه (راګونه) دوولس وو:

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچك، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنګوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راګني) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبې ځير او د بلې شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې ځانګې هم لري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځاى د سنګيت Sangita کلمه درلوده، چې د راګ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنى مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګاڼه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو ګرده راګونه او راګني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پاللي سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

په هندي ژبو کې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس رږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها رږغ (یوهندي مرغه)
(۳) گندهار	GANDHARA	لکه د پسه رږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ رږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکُوبل رږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل رږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - ګه - مه - په - دهـ - نـي)) = سرګم.او دغه نوسپتك Saptaka یعني اووه اصله بولي، چې په ترتیب له اوله نری آواز (ځیر) شروع کېږي او بیا په تدریج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځیر - منځنی - بږ رغونه یې ګرام Grama (اصل) دی.

هندي سنګیت د بهر ته BHARATA په قول - چې په لومړۍ میلادی سدۍ کې اوسېدئ او دده مکتب بهرته مت بولي - شپږ راګه RAGA (مقام) دئ، چې هر راګ پنځه راګني RAGINI (یعني ماینې) او اته پُتره PUTRA یعنی زامن او هر زوی یوه بهارجا BHARYA (ماینه) لري، او ګرده (۹۰) کېږی. شپږ راګه دادي: [۲]

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راګ	+ ۵ راګني	+ ۸ پتر	+ ۱ بهارجا	=	۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//		//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//		//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//		//
۵ میګهـ راګ	Megh Raga	//	//	//	//		//
۶ دیپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//		//

ټوله = ۹۰

په لوړ ډول دمملکت په غربی برخو کې خراسانۍ سندرې او په شرقی پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې. ځو چې په شلمه پیړۍ کې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره دګرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګک ټکور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتۍ ښادي جوړه کړې وه . [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابیکورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد. اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حیدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسیقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سیستم) خو له قدیمه سیلابو ټونیك ؤ یعنی شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سیلاب او هجا Syllable + آهنګ یعنی تون Tone په لحاظ یو عروضی سیستم درلود، چې دمنظوماتو موزونیت Rhythm او تقارن Symmetry به یې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. یعنی شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسی سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولری او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکلیو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بیا تر شل سیلابي ټوټو (مسریو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقریباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ایستل کېږی، [۴] او بنایي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سیلابو تونیك سیستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامی سندرو کې چې تراوسه ببخی لږ تر لیك و چاپ لاندې راغلې دي: بدله، کسرواله سپره بدله، لوبه (بګتی)، چاربیته، نیمکۍ (سروکی) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلې هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسیقۍ له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

د اتڼ اقسام گرده دموسیقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتـڼ نـارې)) لـري. نـو يـوه ټوټـه چـې هـم وزن لـري او هـم آهـنګ، ((څابښني)) يا ((لاره)) يا ((ږغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سـپرې بدلـې)) هـم پـه خاصـو خـپلو آهنگونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلـې مسرۍ (ټوټه) يو سړی په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر گرده په گډه تکرار وي.

د ښځـو ايشـله يوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتـڼ نـارې يـو سړی پـه لـوړ خـواږه ږغ وايـی.د نقلـو او قصـو، عشقي ياحماسـي نـارې هـم وزن او آهـنګ لـري، چـې قصـه کوونکـي يـې د قصـې د نـثري بـرخې پـه مـنځ کـې پـر خـپلو ځـايو بـاندې پـه موزونـو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتـڼ هغـه فـردي يـا دسـته جمعـي د بـدن مرتـب او ښکلي حـرکات دي، چـې پـه عربـي رقـص او پـه انګريـزی ډانـس Dance ورتـه وايـي. ځينې پښتـانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کـې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتـونخوا پـه ځـينې سيمو او د رووب پـه ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په گډه کېږي، چې په کـاکړو کـې يـې ((کمره امیـ)) يا گډه امیـ يا برگه امیـ او نور پښتـانه يې ((برگ اتڼ)) بولي.

د اتـڼ راز راز حرکـتونه، سـوکه سـوکه - يـاژر - ژر اوښـتونه،د لاسو، سر،اوږو، ملا او پښو ښورونې ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

شالکی: د پښتین اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا ، چې کله غلیٔ اتڼ هم بلل کېږي.

د یوې اوږې اتڼ = یو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بیا ورووړو چټک سی.

د غبرګو اوږو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د یوې اوږې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښوربدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دیٔ، چې بې ډولـه او سورنا ، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډو له او سورنا خورا چټک اتڼ، چي ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیا دخورا مستۍ عروج او د غبرګو اوږو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امۍ = کمره امۍ: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دیٔ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستۍ او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبّي اتڼ: بې ډولـه او سورنا تش په غړږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتین ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښنینه تر هرنایي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوكه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خوركۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د كاكړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغكې سره.

ايشله: په كندهاركې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ كې رقص كوي، كله كله لنډۍ او كله د اتڼ غاړې او كله فكاهي خبرې ورسره وايي او كه دغه اتڼ په ګډه ښځې وكي نو يې په جنوبي پښتونخوا كې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبی پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او كسرونو او ټوكو سره.

دمنګي اتڼ: كله چې كليوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ كوي او منګي ته راز راز حركتونه وركوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې كوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغكه دي او كله كله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چكې هم ښه برخه پكې لري.ډول وهونكی ډم يا ډولچي د سورنا وهونكی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره كوي. هغه څوك چې اتڼ كوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅكر، رخځي بلل كېږي، چې د ځوانانو څڼې غوړې او خپرې وي. كميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو كې يې رنګه دسملونه وي، ښځې چې ايشله

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتڼ يو((مير)) هم لري، چې اتڼ چیانو ته بولۍ ورکوي.(۵)

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاریخي یا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب یوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډیو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بیا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بیا تلویزیون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر يې موسيقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړی: پیشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه يا مقامي سندرې په دري ژبه یا پښتو لولي، او مشهور يې استاد قاسم (۱۸۸۴ ـ ۱۹۵۶م) استاد غلام حسین د عطا حسین زوی (۱۸۸۶ ـ ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګیر شیدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کریم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسین (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابیان)، غلام حسن تیراوال سرینده وهونکی، فقیر حسن وایلن وهونکی، د قندهار سلیم، دخوست میر سلام، جلیل څلاند، حفیظ الله خیال، رحیم غمزده، اول میر، هم آهنګ، قمرګله، رحیم بخش، سارا څلاند، خان قره باغی.

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو[۶]

دغسې هم دکشمير يو خوانده چې ستارجو نوميدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزيږيدئ او دموسيقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کئ اويو خاص طرز يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسيقي له ادب سره نبنلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به يې پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو کې ويل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خوانده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسين سر آهنګ د استاد غلام حسين زوی په هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کريم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکريا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش، هنګامه، سيما ترانه، احمد مريد او نور.

دموسیقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدی په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربی: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زیر بغلي) دریه (داریال یا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او تیم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولـه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، درویٔ، بین، باجه، توری (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تیمچه، مشکی، باجه، ارمونیه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګك، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور،ستار، سرینده.

مآخذ:

(۱) تاریخ بیهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.

(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنیاد فرهنګ ایران. غیاث ۳۶۹.

(۳) فیض محمد: سراج التواریخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.

(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سیستم (خطي)

(۵) سیال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.

غلام محی الدین ملګری: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.

حبیب الله رفیع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.

(۶) نعیم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لړو ډېر وغوړېدئ او دلته مونږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پیړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تیږه، اهاك، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټ او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوپه نورو ځايو کې د پخو يا اومو خښتو پوښښونه او زربۍ جوړېدې. د کابل په ګرده سیمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره ښښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دئ. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزربۍ پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوڅخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینوګچو يا رنګه ګلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفیسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قدیم نفیس هنر نمایندګي کوله. د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښیښه کاري هم پکښې کېده اوسپین ګچي دېوالونه به په طلا يا د طلق په ټوټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وويل سوه، د کليو کلاوې به د پخو خټو څخه په دای (پخسه) داسې ټينګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به يې د

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سيلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به يې خورا ګران کار و، ختمه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[۱] له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بالاحصار کلاوې بيا جوړې کړې، دتيمورشاه ګنبده اود تميم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالااوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا ګنبده يې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(۶)

د کاليو صنعت

د نونسم قرن تر نيمايي پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپينسيو او اينخيو يا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمينه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناويز، لونګی، بشرويه او نور...

ددغو لاسي صنايعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سيمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشيني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ يا ورك سول، دهرات او کابل د وريښمينو او وړينو کالو او پټوانو

دستگاهونه وتړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چپنو لپاره د ورېښمینې یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دونې اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابودکړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زرینې او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لا هم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپنسي، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې مورۍ، قزل ایاقۍ،آقچه یی، هراتۍ دی. اکثر یې ښځې اوبي.

۲- کمبلۍ او تغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاتـه دی، رنګینې کمبلۍ او تغـرونه له سپینسیو او اینځیو څخه اوبي، اکثر یې په هندسي او لوزي انځورونـو ښکلـي کېږي، چې لـوی مرکـز یـې د افغانسـتان مرکـزي یاشـمالي سـیمې دي، هغسـې خـو نـو هـرڅوك دخـپل احتـیاج لـپاره کمبلۍ او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هـم لـه وړیـو څخـه بـې لـه اودنـې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې وړۍ پخپله سره نښلي او د باندې رنګینې یـا سـاده ګـل کـارۍ پرې کـوي، دسړوسیمو لـپاره ډېر ښـه فـرش ځنې جـوړوي او کله چې لـه پت څخـه جوړه سـي، نـو خورا نفیسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمـند، فـراه، او کـندهار کـې ښـې کراسـتې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کـندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لا ژوندی وُ، چې د خونـو د ژمـي د فـرش لـپاره بـه یـې یـو راز سـپین مـنقش او ډولـي توشـکان پـه خورا ښکلو رنګـو جوړولـه او خـاص صنعت کاران یې لرل.

(۸)

سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لا هم پاتې دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لړو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دژيړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

ګل کاري سپين ياتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشيني سنګتراشۍ ځينې فابريکې چې په بريښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابريکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(۹)

مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (ښنانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو یا ژیړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګړوه، چلم، چلمچي،کاسې، څراغونه، پیتوِنسې، مجمې، د چایو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به یې ظریفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه یوم، کهی، تېش، نالونه، کولپونه، زنځیر، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او ځېني د ژوندانه ضروريات او د پخلنګ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لاهم په چاريکار اود لغمان په تيګري کې د اوسپنې او فولادو ښخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمی پېړۍ په سرکې د استاد پاينده خان ټبر د آهنګر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و. (۱)

---

(۱) وکيلی: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(۱۰)

تر کاڼي (نجاري)

په هغو سيمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې يا دتوت ښه لرګي ډير وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتيا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قديمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته يا کيندلې نقاشي کېد له، چې کله کله به يې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبيعي ښکلا وې او د مرغانو او حيواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانيو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې يوه د ترکانۍ لويه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشيني وسايلو کار کوي.

په ځينو پخوانيوودانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اوليکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر يوه پاته نخښه د بدخشان په يمګان کې د ناصر خسرو قباديانې دمرقد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف آيتونه دي.

بله لرغونې نخښه يې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په يوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه يې لرل.

(۱۱)

ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سيمو يو راز پوره بوټ غونډې ګنډلى پاى پوښ دئ، چې د غويي يا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سيمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سيمو کې بل راز ((خړې)) موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګينو تارو يا ګلابتونو نفيسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرينې موچنې، يې بللې او له دغو څخه پېښوري او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپين اودلي تاره څخه يې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) يې بللې. او کله به له لرګو يا خاشو يانباتي اليافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم يې يو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کليو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(۱۲)

سراجي او پالان سازي

د آس زينونه او د حيواناتو كتې او پالانې او ځلونه جوړول د خلكو د ژوندانه او حمل و نقل لومړى احتياج وُ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار كې د سراجانو او زين او كيزو سازانو د كانونه وو، چې د آس د ښكلا د پاره به يې هم دخرمنو څخه ښكلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حيواناتو لپاره پالان سازي او دكتو جوړول هم يو مروج صنعت و.

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سیمو کې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ کې استعمالیږي.

منګي، کاسې، غابونه، صراحی، اوخوری، کونجی، منګوټي، دکی، تغاره، من، کوزه، کندولي، نیمني، ګیلاسونه او ډیر لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالی دستګاهونه او د خرڅلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته.

د کندهارد خاورینو لوښو دکلالی صنعت ډېر نري او ظریف لوښي په ساده خاورینه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې څانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لا هم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(۱۴)

زرگري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرگرۍ صنعت له پخوا څخه تر اوسه لا هم پاته دئ. د هرات او کندهار او کابل زرگران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرگران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژيړويا کوټو څخه جوړوي.

په دغو پسولونو کې خال، ټيك، بادام، غوړوالۍ، پېزوان، لښتۍ، چمکلۍ، هار، نته، اوږۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[۱]

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

دولتی تشبثات

تـر استقلال راوروسته د افغانسـتان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانسـتان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

(۴) پـه ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سـينما ، تـياتر او فلـم اخيسـتلو دموسساتو لايحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م پـه حـدودو کـې د پوهـنې وزارت يـو د مـيوزيك مسـلكي مكتـب هـم جـوړ كـئ، چـې د زاړه او نـوي موسيقي اصول پکښې ښوول کېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځیني فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهني وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.